

ГАРВАРДСЬКИЙ ПРОЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОДОМОРУ

Електронний „Атлас Голодомору” — це проект, в основі якого лежить географічна інформаційна система GIS, яка допомагає пролити нове світло на історію Великого Голоду в Україні у 1932–33 роках. „Атлас Голодомору” є частиною цифрового атласу України „Мапа”, розробленого Українським Науковим Інститутом Гарвардського Університету спільно з науковими установами в Україні.

Проект користується підтримкою Фонду Катедр Українознавства. Як відомо, Український Науковий Інститут Гарвардського Університету засновано у 1973 році завдяки фінансовій підтримці кількох тисяч жертводавців Фонду Катедр Українознавства.

Територія охоплена терором

Голодомор або Великий Український Голод 1932–33 рр. є однією з найбільш

активно обговорюваних тем української історії ХХ століття. Проте багато ключових елементів трагічної історії Голодомору все ще залишаються невідомими для вчених і громадськості. Гарвардський електронний „Атлас Голодомору” допомагає нам знайти відповіді на цілу низку важливих питань. „Атлас” знаходиться в інтернеті за адресою <http://gis.huri.harvard.edu/the-great-famine/about-the-great-famine-project.html>

Де саме відбувався голод?

Ми знаємо, що він стався на території Радянської України й охопив також інші частини Радянського Союзу, й це в той час, коли населення Галичини, Волині, Буковини і Закарпаття не відчувало його наслідків, оскільки було за межами кордонів СРСР. Але які ж області Радянської України постраждали найбільше? Коли і як Голодомор почався? Чи колективізація вплинула на його початок та хід? Де і як люди змогли вижити? І нарешті: хто несе

Карта УСРР з 1-го квітня 1933 р. показує 8 регіонів, розділених на 392 сільських і міських райони. В „Атласі” використано рідкісні карти з 1930-х рр. для креслення адміністративних границь.

головну відповідальність за Голодомор?

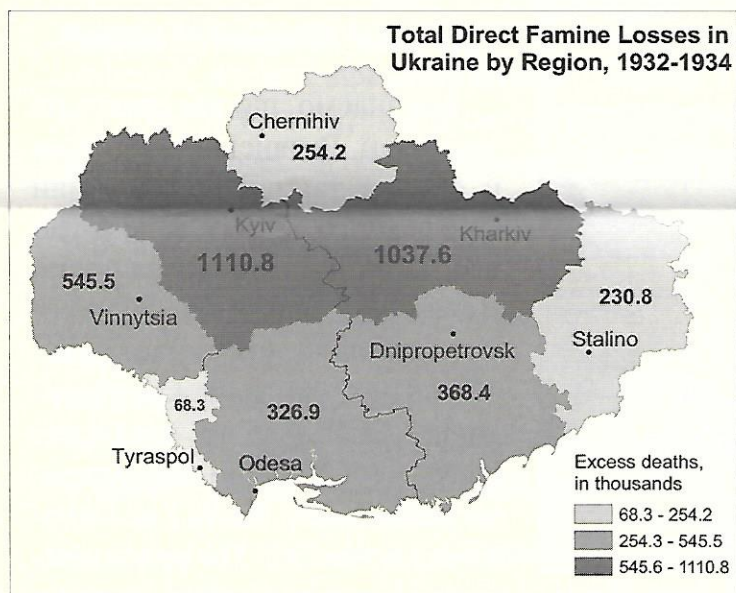
Географія смерті

Вчені Інституту Демографії Національної Академії Наук України дійшли висновку, що під час Голодомору померло близько 4 мільйонів українців, до яких належали всі етнічні групи. Якщо порахувати ще й ненароджених через умови голоду дітей, то цифра зростає до 4.5 мільйонів безневинних жертв. Це складає приблизно кількість усього українського населення Галичини, котра перебувала під контролем Польщі. На території Радянської України під час Голодомору помер кожен восьмий. Але, як видно з карти, яку поміщено, по всій Радянській Україні вмирала не однакова кількість людей. У деяких районах було більше смертей, в інших — менше. Втрати склали приблизно 1.1 мільйона у Київській області та 1 мільйон у Харківській області. У той самий час на півдні України цифри були значно нижчими: 368 тис. у

Дніпропетровській області та 327 тис. в Одеській області. Географічний розподіл жертв ставить Голодомор в окрему категорію, порівняно з іншими голодами, які відбулися в Україні протягом ХХ-го століття.

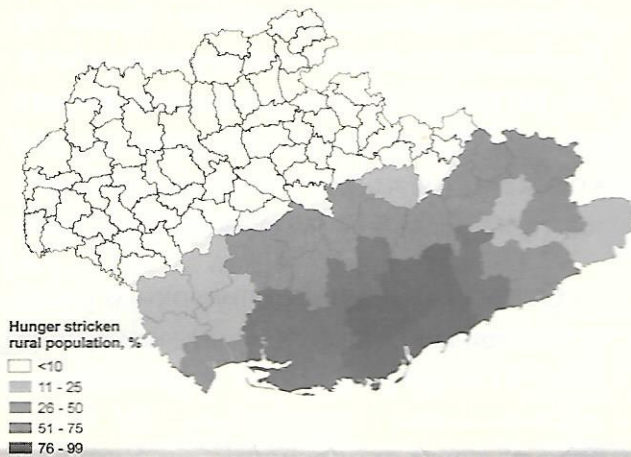
Чим Голодомор відрізняється від інших голодів?

Порівняння карт голоду 1921–23 рр. і 1932–33 рр. (див. чергову сторінку) не залишає сумнівів, що Великий Голод значно відрізняється від голоду, який відбувся за десятиліття до нього. Якщо від голоду 1921–23 років постраждав Південь, то Голодомор збирав свої смертельні жнива переважно в Центральній Україні. Південна Україна, яка на початку 1930-х років була адміністративно розділена на Одеську, Дніпропетровську та Сталінську (Донецьку) області, з середини дев'ятнадцятого століття була житницею Європи. Чорнозем зробив ці землі особливо родючими для вирощування зерна в цілому і пшениці зокрема. Але українські степи були також відомі своїми суворими зимами й посухами, які спричиняли погані врожаї, неврожаї, а іноді й голод. Це був район, де більш-менш „природний” голод відбувався й раніше. Але Великий Голод найболючіше вдарив по тих областях, які раніше до того ще ніколи не зазнавали значнішого голоду. Один із висновків, який можна зробити з цієї картини, це той, що Голодомор був „штучним”, або, іншими словами, був „спричинений людським фактором”.

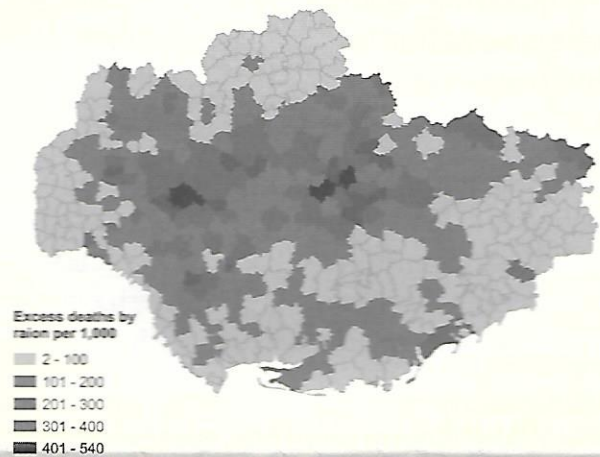

Загальна кількість втрат через голод в Україні за регіонами, 1932-34 рр. Надприродна смертність подана в тисячах.

**Famine Intensity in Ukraine
April 1922**

**Total Direct Famine Losses
in Ukraine for 1933**

Зліва: інтенсивність голоду в Україні у квітні 1922 р. Справа: кількість втрат через голод, 1933 р.

Коли все це почалося?

Великий Голод розпочався не восени 1932 року, як часто зазначається в популярній літературі, а в осінньо-зимовий період 1931 року, спричинивши свою першу велику хвилю жертв уже навесні 1932 року. Як показано на інших картах „Атласу”, в цьому році, порівняно з рівнем смертності в неголодні роки, загинуло на 14 людей на кожну тисячу населення більше у Київській області і на 8 осіб на тисячу населення більше у Харківській області. Найбільш постраждалими районами стали південні райони Київської області, навколо міст Біла Церква та Умань. Чим це можна пояснити? У червні 1932 року голова українського уряду Влас Чубар відправив Сталіну листа, в якому він вказав на дії влади, як на основну причину голоду:

„Насамперед, не було взято до уваги провал посівних кампаній бобових та ярих культур у цих районах. Брак цих культур був замінений продуктами харчування, для того, щоб ви-

конати пляни заготівлі зерна. Враховуючи загальну неможливість виконання пляну заготівлі, ...була введена в дію система конфіскації зерна у селян, у тому числі всього насінневого фонду, і майже оптова конфіскація всього, що було вирощено в колгоспах”.

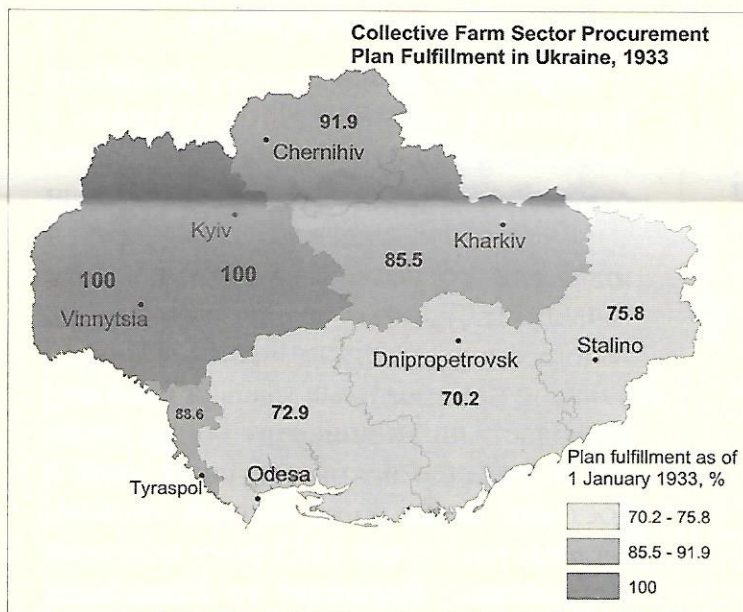
Смерть за пляном

Карти, які демонструють швидкість виконання плянів хлібозаготівель і показники смертності, не залишають сумнівів у тому, що чим більше люди змушені були віддавати своє зерно і продукти репресивному режиму, тим більшими були їхні шанси померти від голоду (*див. карту на черговій стор.*) Восени 1932 року Харківська і Київська області йшли попереду інших регіонів України у виконанні своїх квот з доставки зерна до державних сховищ. Станом на 1 січня 1933 року колгоспи Харківської, Київської та Вінницької областей обійшли своїх південних сусідів у виконанні плянів, демонструючи

результати 85% і вище, з виконанням плянів у 100% у Київській та Вінницькій областях. За перші місяці 1933 року, коли комуністична партія скерувала своїх людей у села Центральної України, щоб зібрати зерно для посіву, вже не лишалося майже нічого, що можна було б забрати. Якщо у Дніпропетровській області, яка відставала у виконанні свого початкового пляну хлібозаготівель, партійні працівники зібрали 40% того, що було необхідно для насінневого фонду, то у Київській, Харківській та Вінницькій областях ця цифра сягала між 13.4% і 20.5%.

Примусова колективізація

Карта колективізації показує, що значно більше людей загинуло в тих областях, де рівень колективізації був нижчим. Про що це говорить? Однією з причин вищого рівня смертності в менш колективізованих районах було те, що не колективізовані селяни отримали вищі квоти заготівель і не отри-

Виконання пляну хлібозаготівель колгоспами в Україні, 1933 рік.

мували допомоги від уряду. До осені 1932 року 85% господарств у степових областях Дніпропетровська, Одеси та Донецька були колективізовані, в той час як решта республіки значно відставала від Півдня — від 47% господарств, колективізованих у Чернігівській області, до 72% — у Харківській області.

Основною причиною високого рівня колективізації в степових областях була політика, розроблена і впроваджена московськими плановиками. Як показано на карті екологічних зон України, країна розділяється на чотири зони: дві степові і дві лісостепові. Степові зони були основними виробниками зерна, і тиск з боку влади для досягнення суцільної колективізації та викачки зерна тут був вищим, ніж будь-де в Україні.

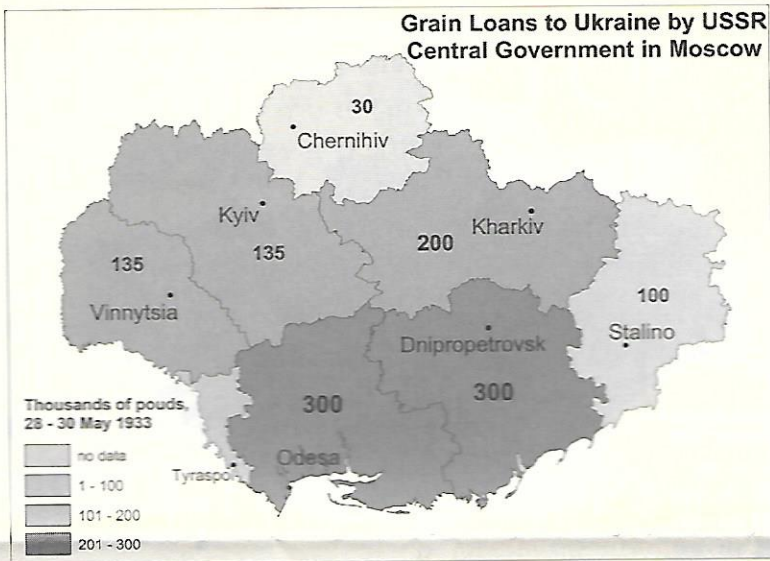
Кому допомагала Москва?

Ця карта (див. стор. 7) відображає розподіл допомоги голодуючим між різними регіонами України у травні 1933 року, в розпал Голодомору. Перші офіційні звіти про поширення нового голоду почали прибувати до Харкова, який тоді був столицею Радянської України, на початку лютого 1933 року. Більшість із них стосувалися центральних областей України, особливо Києва та Вінниці. Але перша партія зерна, яку Україні дозволили взяти для того, щоб подолати голод, який дедалі поширювався і все більше зростав, не пішла у Київську та Вінницьку області, а була направлена в Одеську та Дніпропетровську. Чому так? Кому-

ністичному уряду в Москві необхідно було, щоб селяни жили або, принаймні, помирали повільнішими темпами в тих областях, де вирощували більшу кількість зерна. Ця політика на перше місце ставила український південь. Та ж сама тактика використовується в режимі ГУЛАГу: влада давала їжу в першу чергу тим, хто міг працювати. Іншим залишалося тільки вмирати.

Оази життя

Якщо подивитись на людські втрати на районному рівні, то можна виділити „зони виживання” або зони, де люди мали вищі шанси вижити під час Голодомору. Селяни, які жили на Українському Поліссі, на кордоні з Польщею і Румунією, або недалеко від індустріальних комплексів Півдня, страждали від голоду менше, ніж решта їхніх співгромадян. Чому так? Відповіді різняться. У переважно лісовій Чернігівській обл., де у 1933 р. рівень смертності складав 75.8 осіб на тисячу населення, порівняно з 183.5 осіб на тисячу населення у переважно лісостеповій Київській області, люди могли прогодувати самі себе і навіть домашню худобу за рахунок неконтрольованих урядом продуктів лісу. У районах Вінницької області, яким пощастило межувати з радянсько-польським і радянсько-румунським кордонами, населення потерпало від голоду менше, ніж решта області, оскільки Москва особливу увагу приділяла лояльності населення прикордонних районів, постачаючи їм більшу кількість продовольчих товарів, ніж іншим регіонам Радянського

Зернові поставки в Україну, які здійснювалися центральним урядом СРСР у Москві.

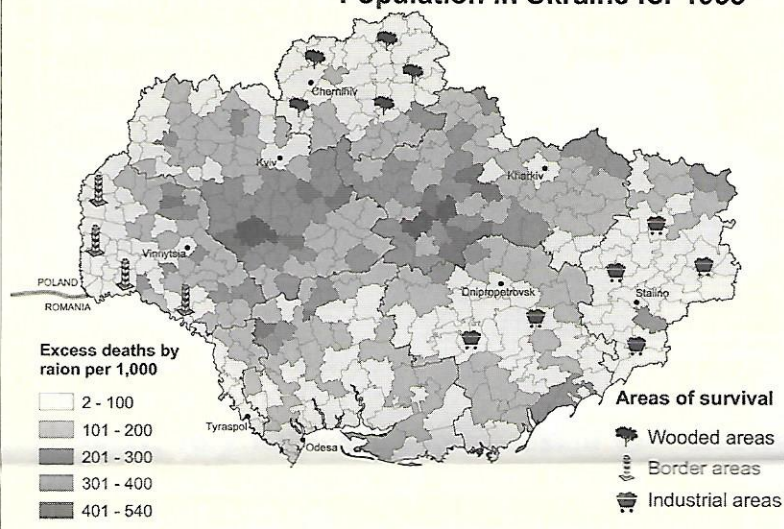
Союзу. Насамкінець, низький рівень смертності в Сталінській області (Донецькій) можна пояснити міграцією селян на заводи і шахти Донбасу, які краще постачались з центральних резервів.

Про що розповідають карти Голодомору?

Смертельна хода голоду 1932–33 рр. була найбільш відчутною у Центральній Україні, що дозволяє відокремити Голодомор від голоду, який відбувся у 1920-х рр. і який виник у південніших районах республіки. Це вказує на штучний, „спричинений людським фактором”, характер Голодомору.

Голод розпочався взимку та ранньою весною 1932 р. в Центральній Україні, в основному в тих районах Київської області, де вирощували буряк. Саме тут місцеві комуністичні посадовці, за ініціативи центрального та республіканського урядів, прагнули виконати нереально високі плани хлібозаготівлі і, внаслідок цього, заби-

Total Direct Famine Losses of Population in Ukraine for 1933

Загальні прями втрати населення в Україні за 1933 рік.

рали більше зерна, ніж зазначалось в плянових квотах. Таким чином, вони намагалися компенсувати втрати врожаїв інших культур за рахунок зерна.

Голод 1933 року найбільше вдарив по тих областях, які ще не повністю оговтались від голоду попереднього року. Голод 1933 року, який охопив Київську, Вінницьку та Харківську області, ослаблював та деморалізував селян, які не могли чи не хотіли зали-

шатися у колгоспах або проводити власні посівні кампанії. Це й стало результатом поганого врожаю 1932 року та однією з причин нового і значно страшнішого голоду 1933 року.

Організована Й. Сталіним примусова конфіскація зерна і продуктів харчування восени 1932 р. вплинула на те, що голод поширився за межі Центральної України. Допомога Москви постраждалим від голоду областям надходила надто пізно і направлялась вона, в першу чергу, в райони Південної України, де вирощували найбільшу кількість зерна, тим самим збільшуючи смертність серед населення Центральної України.

У той час, коли Київська та Харківська області найбільше постраждали від Великого Голоду, втрати в інших регіонах України також рахувалися в мільйонах, перетворюючи Голодомор на один із найбільших злочинів комуністичного режиму та один з найбільших голодів у світовій історії.